

14.

Некоторые граждане жалуются что их каменные погребки пришли навновь назначенныя дороги и должны насыпаны быть, им же оныя стоят немалых сумъ денегъ, и при бывшемъ пожаре остались безъ всякого поврежденія, которыя приплонировании дороги насыпать ли. Безъ того же по дорогамъ проезда иметь будетъ неможно.

15.

Для плонирования въ городе всхъ вновъ назначенныхъ дорогъ, которыя проложены чрезъ бывшій строеніи погребки и ледники, оттуда работныхъ людей взять ибо колонниковъ здесь находится только десять человек. Есть ли же ко оному употребить однихъ только гражданъ то оне почувствовать могутъ немалое отягощеніе. Тем паче что изнихъ многія занимаються должны строеніемъ для себя домовъ на место сгоревшихъ.

Полковникъ Глуховскои Комендантъ**Евдокимъ Простокващинъ****5 сентября, 1784 году, Глуховъ**

Сподіваємось, що наведений текст документа буде додатковим джерелом для дослідження особливостей реконструкції міста Глухова після пожежі 1784 року відповідно до історичної забудови і нового перепланування.

ПОСИЛАННЯ

1. Ткаченко П. Глухів: історико-краєзнавчий нарис. – Харків, 1968. – 214 с.
2. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. 7. Стародубский, Мглинский, Новозыбковский, Глуховский и Нежинский уезды. – Чернигов, 1873. – 279 с.
3. Белашов В.І. Глухів – столица гетьманської і Лівобережної України. – Глухів, 1996. – 143 с.
4. Вечерський В.В., Белашов В.І. Глухів. – К., 2003. – 164 с.
5. Коваленко Ю.О. Глухівська пожежа 1784 року у документах // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. Випуск 4. – Київ–Глухів, 2011. – С. 232–235.
6. Вечерський В.В. Гетьманські столиці України. – К., 2008. – 317 с.
7. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 54, оп. 1, спр. 3251.

Артемова Л.В. Восстановление Глухова после пожара 1784 года

В статье представлен документ (рапорт) периода правления Екатерины II, адресованный генерал-губернатору Малороссии П.А. Румянцеву-Задунайскому, по восстановлению Глухова после сокрушительного пожара 1784. Документ определяет особенности реконструкции города в соответствии с исторической застройкой и новой перепланировкой. Обращает внимание на проблемные вопросы, которые возникали в результате возрождения городской среды.

Ключевые слова: Глухов, пожар 1784, граф Румянцев-Задунайский, подтвержденный план, прямоугольная сеть улиц, форштадт, планирование, селитебная земля, новые дороги.

Artemova L.V. Restoration of Hlukhiv after the fire in 1784

The article presents a document (report) of the reign of Catherine II, addressed to the governor-general of Little Russia, P.A. Rumiantsev-Zadunaisky, for the restoration of Hlukhiv after a crushing fire in 1784. The document defines the features of the reconstruction of the city in accordance with the historical buildings and the new redevelopment. He draws attention to the problematic issues that have arisen as a result of the revival of the urban environment.

Key words: Hlukhiv, Hlukhiv fire 1784, earl Rumiantsev-Zadunaisky, confirmed plan, rectangular street network, forstat, planning, residential land, new roads.

24.03.2019 р.

УДК 1(091)(477)Козельський

М.Й. Заремський

ВПЛИВ КОНЦЕПЦІЇ Е. ШЕФТСБЕРІ НА ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ Я. КОЗЕЛЬСЬКОГО

Розглянуто співвідношення фундаментальних понять моральної філософії українського мислителя XVIII ст. Якова Козельського – «прямої істини» і «прямої доброчесності» – з концептуалістичною емпіричною етикою англійського філософа Ентоні Шефтсбері.

Ключові слова: «пряма істина», «пряма доброчесність», моральна філософія, Я.П. Козельський, Е.Е.К. Шефтсбері.

Епоха Просвітництва, розквіт якої припадає на XVIII століття, своєрідною «осьовою координатою» має філософські концепції людини, що виникли в Західній цивілізації і мали яскраво виражену людиноцентричну спрямованість. Вони склали новий етап в осмисленні людської сутності, у результаті якого з'явився особливий напрямок людинознавства – філософська і педагогічна антропологія. Яскравим свідченням цього є філософська та педагогічна творчість українського мислителя Якова Павловича Козельського (1728–1794). Цей уродженець Полтавщини у період з 1770 по 1778 рр. працював завідувачем архівного відділу Малоросійської колегії у місті Глухові.

Основні етапи життя і творчості, формування філософських і соціально-політичних поглядів ученого і педагога-практика проходили в умовах поглиблення суперечностей суспільного ладу в Російській імперії у XVIII ст., загострення боротьби в галузі політичної ідеології і філософського її обґрунтування, викликаних розповсюдженням ідей західноєвропейського Просвітництва, яке ставило за мету подолання існуючих недоліків у суспільних відносинах шляхом удосконалення природи людини через зміну політики, побуту, законодавства, виховання людини на засадах добра, справедливості, гуманності, поєднаних із розвитком науки та освіти.

Я. Козельський – учений, перекладач, педагог, мислитель-гуманіст, спираючись на всю сукупність досягнень науки і філософії свого часу, виступив із теоретичним обґрунтуванням власного просвітницького проекту, адаптованого до російської дійсності, який повністю був суголосним із провідними ідеями і вимогами європейського Просвітництва.

Історики філософії активно досліджували період, який нас цікавить. Західноєвропейські філософські системи XVIII століття розглядали у своїх роботах Т. Артем'єва, В. Асмус, В. Біблер, М. Виноградов, П. Гайденко, А. Гордієнко, В. Гусев, В. Кузнецов, Б. Меєровський, І. Нарський, П. Шашкевич. Серед вітчизняних досліджень слід назвати твори І. Бака, Ю. Когана, В. Ерна, Я. Колубовського, І. Огородника, М. Русина, М. Булатова, В. Табачковського, В. Лісового, В. Кременя, В. Петрушова, Л. Лопатіна, М. Сафонова, П. Столп'янського, Ю. Шемшученка, В. Ярошовця та багатьох інших. Пев-

ний внесок у розроблення «козельськознавства» здійснив і автор цієї розвідки.

Нині нагальною є потреба розлогіше і ґрунтовніше проаналізувати витoki і процес формування вітчизняної філософської думки, персоніфікований, зокрема, її «прологом» (за оцінкою О. Прицака, який філософське вчення Г. Сковороди – сучасника Я. Козельського – окреслює як «епілог») – насамперед, через завоювання і утвердження на проблемному полі українського філософування нової концептуалістики, що позначається фразеологізмом «практична філософія» – знову ж таки, на відміну від напрямків, стилю, культури філософування постмодерністського типу. І тут неопціненну роль відіграють емоційно насичені і сміливі, сповнені гуманістичного звучання сторінки філософських творів автора цього «прологу»: «Що ж стосується добродесності, – писав цей репрезентант шанованої науки людинолюбства», – то я її люблю, поціную понад всі інші чесноти, раболіпствую перед нею і жертвую їй все те, що вважаю найприємнішим на світі; одним словом, я її обожнюю» [4, с. 201]. Навряд чи можна заперечувати, що висловлена позиція є для Козельського його своєрідним морально-етичним дороговказом, окресленням світоглядного видноколу цього вітчизняного філософа. «Філософи в усі часи розмірковували про добродесність, але біда їх була у тім, – підкреслював він, – що ніхто не досліджував і не виводив назовні всіх прихованих фальсифікацій і підступностей людських» [4, с. 202].

Варто наголосити на тому, що історико-філософське пізнання має, переважно, опосередкований характер, оскільки оперує текстами, документами, матеріалами архівів тощо, які є лишень «відбитками», «слідами» минулої інтелектуальної діяльності, а у підсумку – синтетичним результатом розумового становлення автора, його рефлексії над певними проблемами і думками з їх приводу, включно зі своїми власними. Такий прихований від дослідника «полілог» не завжди сприяє усвідомленню справжнього сенсу висловлених і втілених у текст авторських ідей, а особливо з урахуванням неоднозначності вихідних методологічних підходів самих дослідників історії філософії. Ось чому задля розкриття значення слова, змісту втілених у тексті ідей слід здійснювати як процедури «розпредметнення», відтворення матеріалізованих у текстах думок, ідей, так і контекстуальний їх аналіз.

Дослідження творчого доробку Я.П. Козельського щоразу переконує, що викладені в його творах і коментарях до перекладів думки є результатом гострого і проникливого сприйняття життя, реалістичного підходу до сучасної авторові соціальної дійсності. І хоча життя з його конкретними колізіями, дійовими особами не представлене у його творах у конкретних подіях і фактах, контекст роздумів українського мислителя вказує на їх актуальність, дочасність, адресність

– незалежно від того, йде мова про «невинне і розтерзане людство», про «обтяжених нуждою», «гнобителів», «пригноблювачів», – чи були б вказані конкретні факти і персоналії. Незмінною завжди залишається цілісна і непохитна позиція Козельського-філософа: в ролі основного завдання, що постає перед любителем мудрості, є пошук «правил благополуччя», а відтак – «належних засобів» до їх досягнення. Іншими словами, основними завданнями вченого мислителя вважає розв'язання проблем етики і проблем соціально-політичного характеру.

Безсумнівно, що Козельський як енциклопедично освічена людина був знайомий зі змістом найавторитетніших філософсько-етичних систем попередніх і сучасного йому періодів, часто посилаючись на них у своїх творах, коментуючи їх і висловлюючи своє ставлення. І якщо ні в одному із своїх творів він, скажімо, не згадає імені голландського юриста, соціолога і державного діяча Гуго Гроція (1583–1642), який у своєму відомому трактаті «De jure belli ac pacis» [2] (1625) відновлює в правах античну доктрину про встановлений божественним розумом *jus naturate*, хоча в ній і відсутнє чітке розрізнення області моралі і права, і поширює цю ідею на галузь міжнародного права, це зовсім не означає, що певного впливу думки останнього на положення системи Я. Козельського не мали. «Ідея народного права стає тепер постійним елементом систем етики і політики», – зауважує В. Хвостов [7, с. 81]. До прикладу, розділ «Юриспруденція» «Філософічних пропозицій» Козельського розпочинається з визначення права («Основою всякої доброї чи безсторонньої, тобто ні поганої, ні доброї в міркуваннях усіх живих істот, справи називаю я правом або ж правістю, або справедливістю»), звідки філософ зразу ж переходить до його кваліфікації: «Це право називаю я божественним, оскільки воно спричинене від самого Бога, вічним, – оскільки з Ним воно перебуває і перебувати повинно, необхідним – оскільки без Нього всі живі істоти страждати мусять, неодмінним, – що не залежить від творіння, а від Творця» [3, с. 71].

Певною мірою формуванню поглядів Козельського сприяло й етичне вчення Френсіса Бекона (1561–1626). Хоча той і стояв на ґрунті визнання незаперечності християнських догматів, все ж, сповідуючи свою загальну практичну тенденцію, англійський філософ підкреслює необхідність в моральному вченні займатися не тільки формуванням етичного ідеалу, але й орієнтуванням людини на пошук шляхів його досягнення. В цьому полягає призначення тієї частини етики, котру він сам називає «георгікою» і в основу якої повинні бути покладені, перш за все, дані психології. І тут інакше, ніж «георгійними», роздуми Козельського з розділу «Про пізнання людських якостей» [3, с. 145–148] не назвеш.

Незримими співбесідниками українського мислителя в його творах є Томас Гоббс (1588–1679), вся мо-

раль якого проникнута натуралізмом і побудована, за зразком грецької етики, на понятті самозбереження. В основу всіх людських емоцій Гоббс кладе егоїзм. В природному стані люди, думаючи кожен лише про свої вигоди, ведуть війну всіх проти всіх – *bellum omnium contra omnes*. Тому й потрібен Левіафан державної влади, яка, будучи встановленою суспільним договором, приборкує людей своїм примусом, і всі мусять їй безумовно підкорятися.

Коли в передмові до «Філософічних пропозицій» Козельський пише, що «із усіх панів філософів знайшов я лише чотирьох людей, а саме: панів Руссо, Монтеск'є, Гельвеція і таємничого Аноніма, книга якого під титулом (*Philosophie morale reduite a ses principes*) [Принципи моральної філософії – М. З.], котрі ґрунтовно писали про принципи моральної філософії» [4, с. 418], неважко здогадатися: тим четвертим – «анонімом» – був мораліст XVII ст. граф Ентоні Ешлі Купер Шефтсбері (1671–1713), книга якого під позначеним Козельським титулом являла собою його «Дослідження про заслуги і добродесність», виданих французькою мовою з примітками Дідро. Саме йому слід завдячувати за важливий поворот в історії емпіричної етики. Жоден мораліст до Шефтсбері, – говорить Седжвік в своїй «Історії етики», – не робив почуття кардинальним пунктом в своїй системі; жоден не переносив центр етичного інтересу від розуму, котрий уявлявся лише таким, що пізнає або абстрактні моральні поняття, або закони божественного законодавства, на емоційні імпульси, які сприяють соціальному обов'язкові; жоден не здійснював спроби ясно розрізнити турботливим аналізом досвідом незацікавлені і егоїстичні елементи наших природних прагнень чи індуктивно довести їх повну гармонію» [7, с. 84].

Е. Шефтсбері відіграв помітну роль у розвитку філософської думки не лише Англії, а й континентальної Європи. Творча доля цього британського естетика і мораліста пов'язана з іменами відомих філософів. Він був вихований відповідно до порад Джона Локка (1632–1704), який безпосередньо займався вихованням юного аристократа з 1680 до 1683 рік. Головний філософський твір Локка – досить об'ємний «Досвід про людське розуміння» (1690), у якому він розвинув теорію пізнання матеріалістичного емпіризму, відкоригованого окремими положеннями концепції Гоббса і Декарта. В історію філософії він увійшов також як авторитетний теоретик педагогіки, автор «Деяких думок про виховання» (1693). Зміщення філософської проблематики у бік гносеології, її наукація, нагальна потреба у розробці методологічних ідей задля більш повного і різнобічного розуміння людини, її індивідуальних інтересів, зростання рівня особистісної свідомості стали важливими стимулами для Локка у пошуку інтенсивних і достовірних знань про пізнання і самосвідомість особистості. Англійський мислитель-класик прекрасно ро-

зумів, що процеси пізнання вивершуються створенням наукових теорій, а інтереси людей знаходять свою реалізацію в їх практичній діяльності. Значний вплив на світогляд Шефтсбері здійснили твори його сучасників Джона Толанда (1670–1722), Готфріда Вільгельма Лейбніца (1646–1716), П'єра Бейля (1647–1706).

Немає сумніву, що такий лейтмотив визначає зміст й найбільш відомої частини вчення Шефтсбері – доказ тотожності морального і естетичного, добра і краси, а також його переконаність у тому, що в історії Англії розпочався знаменний (на його думку) період, спричинений політичним переворотом 1689 року (ліберальні історики, слідом за Локком, стануть називати його «славною революцією»), що в суспільстві відкрилися нові горизонти, утвердилися «природні» і «вічні» закони, а «природна» людина «врешті-решт отримала гідне неї соціальне життя» [5, с. 89].

Головне завдання філософської творчості Шефтсбері слід вбачати у сприянні моральному вдосконаленню людини: у сфері практики він утверджує ідеал добродесної поведінки, а у сфері теорії висуває проблему походження добродесності і добродесних вчинків. При цьому моральне почуття у нього не залежить від релігії, традиції, закону, а спирається на «здоровий і всім даний глузд», що означає їх природність, належність до самої людської природи. А оскільки моральне, як вважає Шефтсбері, є симетричним, гармонійним, пропорційним (а значить – однорідним із естетичним), то і «Краса і благо – це одне і те ж саме» [9, с. 209].

Ці ідеї найповніше викладені в «Дослідженні про добродесність і гідність» (1699), де можна спостерігати ототожнення морального почуття зі здоровим глуздом і де етика виступає у ролі своєрідної «технологічної», рекомендаційної дисципліни – «моральної арифметики», у якій прискіпливо аналізуються, калькуюються механізми моральності, відображаючи, насамперед, ідею добра і зла, виконуючи функцію практичного розуму. «В сентименталістській етиці [саме так поіменовується і витлумачується етична система і моральна позиція Е.Е.К. Шефтсбері – М. З.] моральне почуття розглядалося як одна із основних здатностей сприймання, причому сприймання своєрідного, – такого, що має своїм об'єктом винятково моральне добро і зло, точніше, ті якості і явища, які відображалися в ідеях добра і зла», – підкреслює дослідник творчості Шефтсбері Р. Апресян, інтерпретуючи основні теми і проблеми британських учень про моральні почуття XVIII століття [1, с. 114].

Це внутрішнє почуття, підкреслював Е. Шефтсбері, е якщо й не вродженим, то, принаймні, цілком природним для людського ества. І якщо у його учителя Локка моральні ідеї розглядаються як такі, що мають винятково досвідну природу, то у Шефтсбері мораль не має емпіричного походження. Моральне почуття у нього не залежить ні від релігії, ні від традиції, ні від закону. Воно спирається на «здоровий і всім нам даний глузд»,

а відтак відповідає самій людській природі, природним людським почуттям (соціальним афектам).

Мимоволі пригадується фрагмент із «Дослідів» М. Монтеня: «Честолюбство, жадібність, нерішучість, страх і жадання не покидають нас зі зміною місця... Сократу сказали про якогось чоловіка, що мандрівка аж ніяк не виправила того. «Охоче вірю, – зауважив на це Сократ. – Адже він возив із собою самого себе» [6, с. 178].

Ідеї Шефтсбері мали великий вплив як в Англії, так і за її межами, особливо у Франції та Німеччині. «Одним із чотирьох найвеличніших поетів» називав його Ш. Монтеск'є, «віртуозом людяності» – І.Г. Гердер. Ідеї англійського філософа імпонували Вольтеру, Дідро, Канту. Також цілком зрозумілою і виправданною є й висока оцінка морально-філософського вчення Шефтсбері з боку українського мислителя XVIII століття Якова Козельського: справді ж-бо, не могли не імпонувати українському філософові-гуманісту ідеї космічної гармонії Всесвіту і гармонійного ідеалу людського існування, вродженого людині «морального почуття» (*mora sense*), яке визначає природне прагнення людини до добра.

Основні твори Шефтсбері зібрані в книзі «Характеристики людей, звичаїв, поглядів і часів» («*Characteristics of men, manners, opinions, times*», V.1-2), видані в Лондоні у 1711 р. Переводячи побудову моралі на емоційну базу, Шефтсбері в той же час полишає індивідуалізм Спінози і включає в етику соціальний елемент. Саме рід, на думку англійського мораліста, виявляється цілком самостійною істотою, тому не самозбереження індивіда, а самозбереження роду є найвищим завданням; до індивіда потрібно ставитися як до необхідного органа роду. Відповідно до цього, в царині людських прагнень потрібно розрізняти егоїстичні чи індивідуалістичні і соціальні устремління. Завдання людини полягають в тому, щоб виробити в собі здорову душу, в якій егоїстичні прагнення були б примирені з соціальними, і на ґрунті гармонії діяло б сильно розвинуте моральне почуття.

«Те, що прекрасне, – говорить Шефтсбері, – гармонійне й пропорційне; що гармонійне й пропорційне, те істинне, а що прекрасне і істинне, те приємне і добре, або є добром» [8, с. 85]. Отож, моральна людина забезпечить своє благополуччя, узгоджуючи його із загальним благом. Шефтсбері вірить в доброту людської природи і вважає, що потрібно лише знімати всі перешкоди, які заважають проявам цієї доброти. «Мудрість того, хто є правителем, першим і головним у природі влаштувала так, – пише він, – аби його власний інтерес збігався із загальним благом, і якщо істота не турбується стосовно нього, то шкодить самій собі і віддаляється від власного щастя... Ось чому добродішність, яка з усього прекрасного – найголовніше і найпривабливіше; яка є опорою і прикрасою справ людських; яка є творцем спілкування, підтримує зв'язки, дружбу і згоду між людьми; яка робить щасливими як цілі країни, так і окремі сім'ї, і при нестачі якої все, яким би воно

не було красивим, великим, благородним і гідним, мусить загинути, – це єдина якість, настільки благочесна для суспільства і для роду людського взагалі, виявляється однаковою мірою щастям і благом для кожного створіння зокрема. Саме в ньому одному людина може знайти щастя, і без нього вона виявляється жалюгідною. Звідси добродішність є благом, а порок – злом» [7, с. 85].

Зрозуміло, що цей піднесений гімн добродішності не міг не викликати відповідного відлуння в творах Якова Козельського. Однак, як підкреслює український філософ, «матерію моральної філософії» він все ж таки більшою мірою запозичив у французьких «великих мужів», котрі «вивели на приємний огляд усього світу покриту завісою темряви прекрасну і неоціненну істину і цим самим мою слабосилість до виконання цієї важкої справи доволі сильно підкріпили» [4, с. 418].

Характеризуючи французьку моральну філософію XVIII століття, варто зазначити, що вона загалом носила матеріалістичний характер, викликаний частково успіхами природознавства, а частково духом опозиції проти всіх ідей, які підтримувалися церквою – однією з головних опор старого порядку. Уже декілька моралістів XVII ст. представили в своїх творах досить негативну характеристику людської природи в моральному відношенні. Франсуа де Ларошфуко (1613–1680) і Жан де Лабрюєр (1639–1696) синхронно висловлюються у тому напрямку, що основним рушієм людських вчинків, як правило, є егоїзм. В більш м'якій формі характеризує рід людський Люк де Вовенарг (1715–1747). Визначаючи добродішність як служіння благу суспільства, Вовенарг наполягає на тому, що в людях – істотах недосконалих за своєю природою – великодушність незворотньо перемішується з ницістю. Ось чому людям не варто особливо перейматися своїми вадами: без них не було б і добродішності. Відлуння думок цих моралістів (скажімо, парадоксальне твердження про те, що в сучасному для Козельського суспільстві пороки майже необхідні і навіть корисні, бо як же, в кінці кінців, безнаказанно прожити добродішним, перебуваючи в оточенні пороків?) знаходимо особливо у фрагментах «Філософічних пропозицій», викладених в афористичній формі [3, с. 160–177]. Однак не ці мислителі є предтечами «моральної філософії» Козельського, а, нагадаємо, Гельвецій, Монтеск'є, Руссо і Шефтсбері.

Система К.А. Гельвеція (1715–1771) всю моральність зводить до витонченого егоїзму, котрий дійшов до рівня узгодження своїх інтересів з потребами суспільства; для «правильного» виховання егоїзму необхідне законодавство, на яке Гельвецій покладає великі надії.

Досить обособленою є позиція в питаннях моралі Ж.Ж. Руссо (1712–1778). Він вірить у те, що природа людини – у її витоках добра, і це зближує позицію Руссо з концепцією Шефтсбері. Руссо переконаний, що все є добрим і досконалим, коли воно виходить з рук Творця, і лише подальший розвиток культури спотворює і

погіршує ці творіння. Він яскравими фарбами змальовує стан природної людини і вважає мораль не продуктом рефлексії, а первинним набутком людини. Однак, природний стан тепер незворотно втрачений, і тому Руссо для свого часу надає великого значення організації співжиття і постановці виховання. Завдання того та іншого є переборювання тих перепон, які заважають людській природі розкритися у всій її доброті. Погляди Руссо розходяться з епохою Просвітництва, яке всю увагу зосередило на розумі людини. Руссо ж на перший план ставить почуття. Виховання, вважає він, має бути перш за все вихованням почуттів; почуття також лежить і в основі релігії.

Що ж стосується Я. Козельського, то, спираючись на засадничі принципи концепції «істинної доброчесності» (яка, як ми вже зазначали, має багато спільного з етичними вченнями французьких матеріалістів, водночас відзначаючись оригінальними, самобутніми рисами), наш співвітчизник здійснює розробку своєї педагогічної системи. В її основі – два фундаментальних чинники: природа людини і середовище. Серцевина практичної філософії, яка спирається на цю ідею, – їх розумна координація. При цьому, на думку Я.П. Козельського, вирішальну роль у «людинотворчих» процесах відіграє середовище. Саме воно, а не якась, нібито закладена від народження в людині – імперативна для роду людського – ідея добра, покликана узгодити, видозмінити, примирити, переплавити і гармонізувати обмежене, егоїстичне, суто особисте прагнення до блага, добробуту, в справді альтруїстичне відношення до своїх вчинків.

Незважаючи на те, що Козельський тут формулює спільні для усіх просвітників історично прогресивні висновки стосовно вирішальної ролі середовища у процесі виховання, цей ключ до розкриття таємниці «істинної справедливості» український філософ знаходить дещо відмінними від, скажімо, Дідро, своєрідними шляхами.

Вже викладене нами судження Козельського про залежність моралі від характеру законів неспростовно доводить, що, будучи сенсуалістом, він дотримується принципу заперечення нібито притаманних людині природної доброчесності чи природних вад. Це видно, перш за все, з тих його зауважень, в яких він підкреслює, що здатність чи схильність людини до «спостереження правості» чи, навпаки, до ігнорування нею, є якістю набутою і що людина не стає доброю чи злою ні з того ні з сього, а «чрез долговременное упражнение» [3, с. 81–83, с. 123]. Зазначаючи, що «все народы на свете суть брение [брение – глина, бруд – М. З.], а скульники [гончарі – М. З.] – его правительства [виправителі, вихователі – М. З.]» [3, с. 198], Козельський звертає увагу й на якість самого цього «брения».

При цьому слід мати на увазі, що визнання відносного характеру моралі аж ніяк не могло задовольнити гуманіста Козельського, який прагнув обґрунтувати за-

гальнолюдську «науку пошуку благополуччя» – «пряму доброчесність», яка не зазнає змін, не залежить від звичаїв, тобто має не відносний, а абсолютний характер. Чи не вступає в суперечність із задекларованою раніше думкою про відносний характер моралі намагання українського філософа все ж віднайти (зрозуміти й описати) цю «пряму доброчесність»? Аж ніяк. Хоча, – зазначав він, – така доброчесність до цих пір ніде не відшукувалась, покликання філософа – підтримувати віру людей в торжество справедливості, краще майбутнього людства. Виходить, природа «істинної доброчесності» – подвійна: з одного боку в ній міститься особистий інтерес, а з іншого – інтерес людства, до якого особистість належить і від якого залежить.

Ці засадничі положення український мислитель кладе в основу своєї педагогіки. Він надає найважливішого значення саме моральному вихованню і, послідовно розвиваючи власну точку зору, рішуче виступає за застосування його в ролі основи і першого кроку виховного процесу в сім'ї і школі. «У вихованні дітей, – пише Козельський, – батькам слід насамперед їх посилювати в доброчесності» [3, с. 133]. Потрібно, продовжує він, «старатися про виховання в публічних училищах дітей насамперед в добронравності, а потім – в розумі» [3, с. 203]. Звичайно ж, Козельський прекрасно розумів, що соціальні вади, суспільні пороки, занепад моралі, звичаїв народу – все це закономірні результати порушення суспільного договору, згубні наслідки поганого законодавства. В той час як багато його сучасників причину цих явищ вбачали у злій природі людини, він пише: «Народи можуть бути доброчесні і порочні залежно від якості їх законів та звичаїв». Тут він на боці Д. Дідро з його крилатим висловом: «Если законы хороши, то и нравы хороши, если законы дурны, то и нравы дурны».

Тут варто зауважити, що, говорячи про моральний вплив, який спричиняють «якості розуму», Козельський має на увазі лише філософське значення суті істинної, «прямої доброчесності» і «прямого пороку» – наявність у людини чіткого розуміння причин пороків і підґрунтя для доброчесності: «Чи ж знає вона, відповідно до якості розуму, у чому полягає пряма доброчесність і прямий порок, і чи розуміє вона причини і приводи народних пороків і засади їх чеснот» [3, с. 148]. Що ж стосується вольових якостей, які впливають на моральні якості індивіда (як пише Козельський, «відповідно до якості духу»), то в даному випадку мова у нього йде про стійкість людського характеру: «... чи має він стільки сили духу, аби завжди міг чинити спротив згубній силі зваб і спокусам пороків і, бачачи майже всіх людей зануреними у несправедливе життя, не побоявся б постійно обороняти дружбу і справедливість» [3, с. 148].

Як бачимо, основні положення моральної філософії українського мислителя Якова Козельського цілком суголосні з концептуальними засадами яскравого пред-

ставника англійського сентименталізму Е. Шефтсбері. Аналіз змісту його філософських творів засвідчує глибоке, ґрунтовне і творче засвоєння прогресивних сторін морально-етичних та суспільно-політичних теорій його європейських сучасників і попередників.

Український мислитель підкреслює, що у вирішенні кардинальних проблем філософії він приєднується й до табору французьких філософів XVIII століття. Аналізуючи їх думки, Козельський водночас виступає як самостійний, оригінальний мислитель: він творчо, критично переробив все те краще, що було в західно-європейській думці, намагаючись використати передові ідеї для вирішення завдань суспільного життя Росії.

Глибокий знавець філософських ідей «енциклопедистів» – Гельвеція, Гольбах, Дідро, Монтеск'є, Руссо – він не мислив собі етику поза політикою і політику поза етикою. Для нього «політика» в системі «моральної філософії» означала «практику доброчесності»; іншими словами, якщо охарактеризована у вузькому значенні слова етика покликана вяснити, у чому повинні полягати справедливі помисли людей, то «політика», як її визначав Козельський, «є наукою учинити праведні наміри найбільш здатними, і притому праведними, засобами у дії». Отже, це означало, що політика, як її розумів Козельський, зобов'язана продемонструвати людям основні принципи ідеального (або, принаймні, близького до ідеального) суспільного устрою.

У світлі цих поглядів на рушійні сили людської діяльності Я. Козельський підводить нас до думки, що, власне, прагнення до щастя шляхом переслідування у своїх вчинках особистого інтересу і особистої користі й конкретизує прагнення до благополуччя і відвернення від страждань. Саме з точки зору інтересу, користі оцінює людина як свої вчинки, так і вчинки інших, де те, що для людини корисне, те для неї й моральне. Слідом за Гельвецієм він стверджує, що приемність або користь виступають для багатьох людей єдиним суддею розуму і доброчесності. Звідси цілком логічною виглядає позиція Козельського відносно характеру моралі: його теорія інтересу (яка цілком на рівні поглядів Гельвеція,

Гольбаха, Дідро) поєднує тезу про постійну природну схильність людини до благополуччя з минущими, змінними впливами середовища.

Однак визнання відносного характеру моралі не могло задовольнити гуманіста Козельського, який прагнув обґрунтувати загальнолюдську «науку шукання благополуччя» – «пряму доброчесність», котра не зазнає змін, не залежить від звичаїв, тобто має не відносний, а абсолютний характер. Такою, в найзагальніших рисах, є концепція «істинної доброчесності» Я.П. Козельського.

ПОСИЛАННЯ

1. Апресян Р.Г. Эмоциональные механизмы нравственности (К постановке проблемы в английском эстетическом сентиментализме) / Р.Г. Апресян // Вопросы философии. – 1981. – № 5. – С. 114.
2. Гроций Г. О праве войны и мира [пер. с лат. А.Л. Саккети] / Г. Гроций. – М.: Ладомир, 1994. – 868 с.
3. Козельский Я.П. Философические предложения / Я.П. Козельский. – СПб., 1768. – 256 с.
4. Козельский Я.П. Философические предложения // Избранные произв. русских мыслителей второй пол. XVIII века / Я.П. Козельский. – М., 2010. – Т. 1.
5. Матешук А.В. Деизм и этическая концепция А. Шефтсберри / А. Матешук // Философские науки. – 1984. – № 4. – С. 89.
6. Монтень М. Опыты. Избранные главы: Пер. с фр. / Сост. вступ. ст. Г. Косикова. – М.: Правда, 1991. – С. 178.
7. Хвостов В.М. Очерк истории этических учений. Курс лекций / В.М. Хвостов. – М.: КомКнига, 2006. – 290 с.
8. Шефтсберри А.Э. Принципы нравственной философии, или Опыт о достоинстве и добродетели, написанный милордом Ш. / А.Э. Шефтсберри; [в пер. Дидро Д.] // Соч.: в 2 т. М.: Мысль, 1986. – Т. 1. – С. 58–162.
9. Шефтсберри А.Э.К. Эстетические опыты / А.Э.К. Шефтсберри. – М., 1975. – С. 209.

Заремский М.И. Влияние концепции Э. Шефтсберри на формирование моральной философии Я. Козельского

Рассмотрено соотношение фундаментальных понятий моральной философии украинского мыслителя XVIII в. Якова Козельского – «прямой истины» и «прямой добродетели» – с концептуалистикой эмпирической этики английского философа Энтони Шефтсберри.

Ключевые слова: «прямая истина», «прямая добродетель», нравственная философия, Я.П. Козельский, Э.Э.К. Шефтсберри.

Zaremsky M.I. The influence of the E. Shaftesbery's conception on the J. Kozelsky's moral philosophy development

The fundamental concepts of Jacob Kozelsky's moral philosophy are considered. He is the Ukrainian thinker of the XVIII century. The concepts «unconditional truth» and «unconditional virtue» are analyzed in correlation with the conceptualism of the English philosopher Anthony Shaftesbery's empirical ethics.

Key words: «unconditional truth», «unconditional virtue», moral philosophy, J.P. Kozelsky, E.E.K. Shaftesbery.

11.02.2019 р.

